

8. Перлини козацького присамар'я: містечко Самарь та Богородицька фортеця. Тематичний збірник. – Д., 2008.

9. *Рябінін-Склярєвський О. О.* Запорозькі заколоти та керуюча верства Коша XVIII століття / *О. О. Рябінін-Склярєвський // Малинова Г. Л. А. А. Рябінін-Склярєвський: матеріали к биографії / Г. Л. Малинова, И. В. Сапожников. – О. ; К., 2000.*

10. *Скальковський А. О.* Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького / *А. О. Скальковський. – Д., 1994.*

11. *Слабченко М.* Соціально-правова організація Січі Запорозької / *М. Слабченко // Пр. комісії для виучування історії західно-руського та українського права. – К., 1927. – Вип. 3.*

12. *Слабченко М.* Паланкова організація Запорозьких Вольностей / *М. Слабченко // Козирєв В. К. Матеріали до історії адміністративного устрою південної України (друга половина XVIII – перша половина XIX ст.) / В. К. Козирєв. – Запоріжжя, 1999.*

13. Словник синонімів української мови : в 2 т. / *А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К., 2000. – Т. 2.*

14. *Смолій В. А.* Богдан Хмельницький: Хроніка життя та діяльності / *В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К., 1994.*

15. *Стороженко І. С.* Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у Визвольній війні українського народу середини XVII ст. / *І. С. Стороженко. – Д., 1996. – Кн. I: Воєнні дії 1648–1652 рр.*

16. *Стороженко І. С.* Богдан Хмельницький і Запорозька Січ кінця XVI – середини XVII ст. / *І. С. Стороженко. – Дніпродзержинськ, 2007. – Кн. II.*

17. *Феодосій (Макаревський).* Матеріали для історико-статистичного опису Катеринославської єпархії: Церкви та приходи минулого XVIII століття / *Феодосій (Макаревський). – Д., 2000.*

18. *Яворницький Д. І.* Історія запорозьких козаків : у 3 т. / *Д. І. Яворницький. – К., 1990. – Т. 1.*

19. *Яворницький Д. І.* Історія запорозьких козаків : у 3 т. / *Д. І. Яворницький. – Л., 1990. – Т. 1.*

Надійшла до редколегії 18.03.2014

УДК 94 (477)“1740-1760”

О. Д. Сухомлин

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

**ПОВСЯКДЕННІ ВЗАЄМИНИ ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦТВА
ТА РОСІЙСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ У 1740–1760-х рр.
(РЕГІОН ОРІЛЬ-САМАРСЬКОГО МЕЖИРІЧЧЯ)**

Розглянуто особливості повсякденної взаємодії населення Війська Запорозького Низового з російськими військовими. Виокремлено пло-

© О. Д. Сухомлин, 2014

щини обов'язкової та неформальної взаємодії, визначено можливе та неможливе у взаєминах. Зроблено висновок про сусідський характер повсякденних взаємин.

Ключові слова: редут, нечисленна залога, українська ландміліція, слобода, конфлікт, сусідські взаємини.

А. Д. Сухомлин

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

**ПОВСЕДНЕВНЫЕ ОТНОШЕНИЯ
ЗАПОРОЖСКОГО КАЗАЧЕСТВА
И РОССИЙСКИХ ВОЕННЫХ В 1740–1760-х гг.
(РЕГИОН ОРЕЛЬ-САМАРСКОГО МЕЖДУРЕЧЬЯ)**

Рассмотрены особенности повседневных взаимоотношений населения Войска Запорожского Низового с российскими военными. Выделены сферы обязательных и неформальных отношений, определено «возможное» и «невозможное» во взаимоотношениях. Сделан вывод про соседский характер повседневных взаимоотношений.

Ключевые слова: редут, незначительный гарнизон, украинская ландмилиция, слобода, конфликт, соседские взаимоотношения.

O. D. Sukhomlyn

Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

**EVERYDAY INTERRELATIONS
OF THE ZAPOROZHYE COSSACKS
AND THE RUSSIAN MILITARY IN THE 1740–1760th YEARS
(THE REGION OF INTERFLUVE OF OREL AND SAMARA)**

This article analyzes the everyday interrelations of the settlers of Zaporozhian Host with the Russian soldiers. The purview of compulsory and informal interrelations were emphasized. The «possible» and the «impossible» in the relations were determined. The everyday interrelations was neighborly.

Key words: redoubt, small garrison, Ukrainian landmilitia, settlement, conflict, neighborly interrelations.

Історія Південної України XVIII ст. сьогодні не обділена увагою дослідників. Проте залишаються маловивченими такі її сторінки, як російська військова присутність та взаємини російських військових із запорозьким козацтвом та населенням Запорозьких Вольностей. Наразі цим питанням присвячено лише декілька невеликих за обсягом праць [10; 11; 18], причому виразно простежується малорозробленість періоду між російсько-турецькими війнами 1735–1739 та 1768–1774 рр. Таким чином, метою даної розвідки є розгляд епізодів конфліктної взаємодії російських військових та запорозького козацтва у

1740–1760-х рр. у регіоні межиріччя Орелі та Самари, виокремлення неконфліктної складової, визначення особливостей взаємосприйняття й загального характеру відносин. Джерельною базою для розвідки стали архівні та опубліковані документи фондів ЦДІАК України в м. Київ (Архів Коша Нової Запорозької Січі, Генеральна війська канцелярія, Київська губернська канцелярія та Київська духовна консисторія) [1–9; 14–17; 19]. Треба зазначити, що у зв'язку з перспективами подальшої евристичної роботи з даними архівними фондами пропонується розвідка має значною мірою постановочно-проблемний, відкритий характер. У межах пропонованої статті увагу приділено взаємодії запорожців та переважно малих груп російських військових – нечисельних залог редутів межиріччя Орелі та Самари.

Взаємини російських військових та запорозького козацтва можна розглядати в кількох протиставлених площинах. З одного боку, очевидно є офіційна, обов'язкова повсякденна взаємодія: коменданти постів щорічно просили й отримували від Коша (за посередництва паланкової адміністрації) «відводи» сіножатей для утримання взимку коней, так само прохали Кіш про «відвод» деревини для ремонтних робіт та на дрова. З іншого боку, маємо низку документів, де відображено розслідування російським командуванням та запорозькою старшиною випадків зловживань вояків, крадіжок та вбивств [10, с. 158–159; 11, с. 15–18; 13, с. 95–96]. У них інколи проступає інформація про неформальну взаємодію – обставини, за яких було здійснено ті чи інші порушення. Це дозволяє виокремити неконфліктні повсякденні взаємини. Загалом відображення в документах саме конфліктів є цілком закономірним у зв'язку із зіткненням інтересів сторін, переламом існуючої системи відносин.

У 1755–1756 р. комендант Кодацького редуту, поручик Новооскольського полку Українського ландміліцейського корпусу Семен Серков почав брати в козаків, що проїжджали повз редут, гроші за проїзд, а у тих, хто відмовлявся, солдати його команди силоміць забирали частину речей. Водночас, Кодацький редут мав гарантувати безпеку Кодацького перевозу з лівого берега Дніпра та контролювати пропуск через перевіз іноземців [19, с. 1326]. У той же час С. Серков входив до створеної комендантом Старосамарського ретраншементу секунд-майором П. Щетініним злочинної мережі, яка займалася перепродажем викрадених у запорозьких слободах коней [3, арк. 1 зв.].

У квітні 1756 р. кошовий отаман Г. Федоров доносив у Київську губернську канцелярію, що комендант Кодацького редуту поручик С. Серков «в проездах своїх, приехавши в село Сокольскую необычно пьян», відшмагав канчуками місцевих мешканців – Андрія Мандрику та Митлаша. У той час солдати з команди поручика схопили дружину Митлаша та погнали на конях в степ. Шмагаючи жителів слобо-

ди, С. Серков казав, що нібито «не кошовий вам пан, но мы теперь». Мешканці, за висловом кошового, «як прості люди», повірили йому та кинулися тікати. Рятуючись від побоїв з боку солдатів та поручика, вони навіть кидалися у воду та бігли ховатися серед кучугур. Кошовий скаржився, що перелякані мешканці тепер майже не виходять удень на вулицю, багато з них досі переховуються, і вимагає покарати поручика за образу честі Війська [арк. 2–2 зв., 6]. Очевидно, подібні випадки не були поодинокими. Прикметно, що серед ображених у першу чергу зазначені одружені козаки – Мандрика та Митлаш, а потім вже безлика маса обивателів, «простих людей».

Поручик Семен Серков залишився відомий не тільки завдяки найзду на Сокільську у 1756 р. Він відзначився багатьма конфліктами упродовж всього терміну своєї служби. У мешканців Кам'янки та Бригадирівки (сусідні з Сокільською села) він вимагав платню за дозвіл косити сіно. Іноді вона сягала кількох карбованців. Ще одним із його зловживань було виставляння на відведених сіножатях караулів, які перешкоджали косити мешканцям Вольностей. Невідомо, чи були вжиті якісь заходи для покарання С. Серкова за його найзд на Сокільську, але він і надалі служив у Кодацькому редуті [4, арк. 26].

Набагато детальніше відбився в документах конфлікт мешканців слободи Сокільської та капрала Сокільського редуту Івана Яковлева у березні 1763 р. 1 квітня 1763 р. І. Яковлев подав скаргу, де зазначав, що 24 березня «по усилной прозбе» пішов в гості до місцевого мешканця Степана Муштапи разом із трьома драгунами своєї команди – Архипом Тепловим, Йовом Аспідовим та Петром Головиним. Гостинний господар частував їх горілкою. Але коли вони прийшли, в хаті вже був якийсь запорожець, що почав ображати капрала і незабаром учинив сварку із самим Муштапою, який вибіг зі своєї хати та повернувся із мешканцями Сокільської – Іваном Венжелою, тещем та тещею.

За версією капрала, він наказав своїм драгунам «с честью» вивести цього запорожця з хати. Але коли через 2 години І. Яковлев сам вийшов на двір, на нього зненацька напали і почали бити четверо запорожців, серед яких були його недавній образний запорожець, та місцевий мешканець Іван Коляда. Коли на галасування капрала з хати вибігли драгуни, то їх теж почали бити і нібито відібрали гроші та пас. Урешті капрал та драгуни перемогли в бійці й затримали І. Коляду, щоб відвести його до редуту й допитати. Проте, біля самого редуту на них знову напали ті самі козаки й відбили І. Коляду. Капрал скаржився, що в бійці йому проломили голову, і від отриманих побоїв він «разболілся смертно». Також І. Яковлев зазначає, що перед цим по такому ж «невідступному» запрошенню гостював в іншого мешканця – Самійла Заредутного і чув його розмову з військовим довби-

шем, який на той час перебував у Сокільській. Капрал стверджував, що Заредутний скаржився на військових та вихвалявся разом з мешканцями Сокільської розорити редут. Саме на «похвалки» Заредутного Яковлев звертав найбільшу увагу [6, арк. 2 – 2 зв., 13].

Кіш наказав самарському полковнику Сидору Нещадиму провести розслідування, і 22 квітня в Сокільську було відправлено паланкового старшину Тимофія Богдановича [6, арк. 7, 12]. Від російської сторони був присутній обер-офіцер Старосамарського ретраншементу Яків Страхін. Проведене розслідування показало, що капрал вигадав історію з побиттям, приховуючи інший конфлікт. Мешканці слободи свідчили, що І. Яковлев разом зі своїми драгунами здійснили нічний набіг на хату Степана Муштапи, але корені цього конфлікту виявились глибші, а капрала ніхто із жителів не ображав. І. Яковлев дійсно був у гостях у С. Муштапи на його запрошення, але перед цим він відвідав шинок, де «при напое» вкрав в іншого мешканця Сокільської – Петра Штовханенка – кожух, та приніс його в хату С. Муштапи. А коли капрал ішов від І. Муштапи до редуту із кожухом, П. Штовханенко з І. Колядою намагався повернути своє майно, а драгуни, захищаючи свого командира, побили їх. Військовий довбиш, який тими днями перебував у Сокільській, зафіксував побої козаків. Це обурило капрала, він з драгунами захопив І. Коляду з дружиною та тещу Муштапи й ув'язнив їх у редуті, а вночі вони здійснили збройний напад на хату С. Муштапи. Крім С. Муштапи, вони побили його сина та поранили списом дружину, вибили двері, 4 вікна, подрпали списками стіну. Крім того, драгуни винесли з хати різне майно. Полковник зазначав, що ніхто з обивателів не бив капрала та не хвалився розоряти редут, а кожух і досі знаходиться у нього в редуті [6, арк. 6-6 зв., 10-10 зв.]. Слідство показало, що І. Яковлев до цього часто бував у гостях у місцевих жителів та виявлено його причетність до різних крадіжок [6, арк. 2-2 зв., 6 зв., 10, 7 зв.].

Тобто бачимо, що типовий побутовий конфлікт – крадіжка кожуха – переріс у гучне звинувачення капрала про наміри мешканців розорити редут. Невідомо, чи справді звучали слова щодо розорення редуту, чи приписані капралом для свого виправдання. Але кожна чутка має якість підґрунтя в реальному житті, і їх наявність дозволяє припустити існування подібних думок серед населення, або, принаймні, можливість існування таких думок.

Крім деталей слідства, які вказують на те, що конфлікт було вигадано І. Яковлевим, впадає в очі обізнаність капрала з життям мешканців слободи та їх родинними зв'язками. Ця деталь є підтвердженням фактів його гостювання у мешканців та робить сварку й бійку нетиповими складовими розглядуваних взаємин. Не менш примітними

є її учасники: цілком можливо, що прізвище «Муштапа» походить від «Мустафа», що вказує на татарське походження цього козака.

Командири редутив та ретраншементів змінювалися, оскільки відбувалася ротация трисотенної нижньодніпровської команди, крім того, були можливі переміщення в рамках самої команди. Проте деякі вироблені офіцерами традиції залишалися. У липні 1758 р. через Кодацький перевіз переправився колишній військовий старшина Яків Воскобойник, який прямував на свій зимівник у Посамар'ї. Коли він проїжджав повз Кодацький редут, його, як свідчить документ, «обыкновенно» зупинили солдати з караулу (залоги) та відправили до свого командира – поручика Миколи Кулбакіна. Коли старшина прийшов до його хати в редут, поручик без пояснень почав вимагати у нього за проїзд кілька копійок. Я. Воскобойник відповів, що він не купець і не «промышленной» чоловік та гроші давати не буде. У розпалі суперечки М. Кулбакін схопив палицю та почав бити старшину по голові, розбивши до крові. Постраждалий «в немалой жалости» подав скаргу до Коша. Кіш вимагав покарати поручика за образу заслуженого козака, а відтак честі Війська [3, арк. 87-87 зв., 90]. На жаль, наступні документи цього розслідування виявити не вдалося.

А в 1762 р., коли на караулі при Кодацькому перевозі стояв прапорщик Рожков, на нього скаржилися за побори, що постійно беруться за проїзд [5, арк. 52]. Отже, започаткована поручиком С. Серковим «традиція» діяла і 7 років потому. Чому так відбувалося, однозначно відповісти важко. Одним з пояснень може бути покривання цих зловживань безпосередньо комендантом Старосамарського ретраншементу. Такі «традиції», безперечно, створювали упередженість у ставленні козаків до російських офіцерів, але водночас вони формували усталені осередки їх взаємодії, поряд із шинками та гостюванням у хатах козаків. У свою чергу, територіально визначений простір взаємин закладає підвалини для їх сусідського характеру. Виокремивши суттєві риси розглянутих епізодів, можна спробувати визначити сфери можливого і неможливого у взаєминах. Вони, у свою чергу, дають ключі до розуміння джерел формування образів та етностереотипів, визначення їх вірогідності та особливостей конструювання.

У цьому відношенні надзвичайно цікавим є конфлікт капрала І. Яковлева з мешканцями Соکیلської. Капрал звинувачує мешканців у намірі «розорити редут». На якому ґрунті виникало це занепокоєння? Чи траплялися напади запорожців на російські пости, чи були вони можливими у тогочасних реаліях, і чи міг знати про них капрал? Джерела зберігають такі свідчення. У 1747 р. нечисельна запорозька команда здійснила напад на Ненасицький ретраншемент. Козаки, як видно зі скарги коменданта, прапорщика Плуталова, могли вільно заходити до укріплення. Але одного разу вони прийшли п'яні

та «невідомо з якого приводу» напали на вартових, добряче їх побили, а потім ще кидали в них камінням. Таке формулювання насправді може приховувати доволі вагому причину для нападу – наприклад, хтось із солдатів щось вкрав у козаків, як це було у випадку зі згаданим І. Яковлевим. Це був одноразовий напад, причому згідно зі скаргою прапорщика, найбільшими втратами росіян була поламана рушниця (один з нападників бив нею самого ж вартового), синці вартових та пропажа капелюха одного з них [1, с. 221–222]. Навряд чи козаки прийшли розоряти ретраншемент – їх метою, можна припустити, було вирішення якихось особистих питань з кимось із вояків, можливо, з приводу крадіжки.

Проте збереглися свідчення і про справжній напад на російський пост, але вони стосуються більш пізнього часу. У 1765 р. протовчанський полковник Андрій Порохня з об'їзною командою чисельністю 70 козаків здійснив збройний наїзд на Проданів Крисів караул – спостережний пост Борисоглібської фортеці Української лінії, на якому стояло 10 гетьманських козаків та один російський солдат – Іван Свешніков. Запорожці вимагали зняти цей караул з військових земель. Розгорілася сварка, козаки побили їх, і найбільше постраждав І. Свешніков, якому А. Порохня в розпалі суперечки вибив око [8, арк. 3-3 зв.]. Тобто, на часи скарги капрала І. Яковлева про намір розорити редут реальних прикладів зруйнування постів не було, і якщо такі чутки й існували серед населення, вони мали абстрактний, неартикульований характер і відносилися до незадоволення російською присутністю в цілому.

Як правило, козаки не провокували конфлікти, і до реального використання сили проти російських вояків, які втручалися у життя Війська Запорозького, не доходило. Красномовно свідчать про тактику козаків документи слідства про недопущення російської військової команди до перепису населення слободи Вільної (на Самарі), куди з-під юрисдикції Старосамарської сотні перейшли колишні мешканці Усть-Самари. У березні 1747 р. до Вільної приїхав прапорщик І. Сверчков з тридцятьма драгунами та гетьманськими козаками. Він почав перепис вихідців з Усть-Самари та, відповідно до наказу коменданта Усть-Самарського ретраншементу, мав на меті зігнати обителів на попереднє місце проживання. Вище командування мотивувало цей наказ турботою про безпеку жителів, але сам прапорщик, «переконуючи» їх у необхідності переходу, бив людей та забрав у них два мішки вівса й чотири вози сіна.

Невдовзі по тому, як І. Сверчков почав перепис, увечері в слободі з'явилася об'їзна команда Самарської паланки на чолі зі старшинами Максимовичем та Кишенським. Від запорожців, що обступили загін, «похвалки и ругательства последовали». Замахуючись, але не

б'ючи солдатів, вони вимагали негайно покинути слободу і не чіпати військових обивателів, частина з яких, до того ж, вже відбуває козацьку службу. Як скаржився прапорщик, погрози та «непристойні слова» козаків ясно свідчили про їх погані наміри, і тому він вирішив одразу виїхати до Усть-Самари, незважаючи на ніч. Увесь загін спішився й тримав напоготові зброю, в той час як козацька команда, обступивши військових, «супроводжувала» їх до Пришибного редуту – найвіддаленішого (від Усть-Самарського ретраншементу) російського посту на Самарі [15, арк. 49 зв.]. Тобто, яскраво бачимо не застосування сили, а її демонстрацію, що кінцевою метою мала «витиснення» російських вояків із запорозького простору, а не нанесення ушкоджень. Це є свідченням усвідомлення запорожцями цих відносин саме як судських, а не прямої ворожнечі з російськими військовими.

Не можна робити широкі узагальнення про характер та чинники взаємодії, маючи в розпорядженні інформацію всього лише про декілька епізодів. Але, порівнюючи розглянуті конфліктні ситуації, можна виділити їх спільні деталі. Наприклад, в обох випадках у слободі Соکیلській бачимо вживання алкоголю та кривдження жінок. Ситуації є різноплановими, оскільки в першому випадку конфлікт постає як окремий епізод, і його рушієм було самотвердження поручика Серкова, а в другому випадку маємо кілька епізодів конфліктної взаємодії, поштовхом до яких була звичайна крадіжка. Треба наголосити на різному сприйнятті російських військових мешканцями слободи у 1756 та 1763 рр. Часовий фактор – пройшло 7 років, не є вирішальним, хоча його не можна повністю відкидати. Більш вірогідним є пояснення, що офіцер (поручик) з командою сприймалися обивателями серйозніше, ніж капрал. Крім того, велике значення мав фактор тривалого проживання капрала І. Яковлева поряд з мешканцями слободи, на відміну від епізодичних наїздів С. Серкова.

Не можна забувати і про динамічність змін населення у запорозьких слободах, що також впливало на сприйняття військових. Наприклад, потерпілий у конфлікті 1756 р. С. Митлаш, якого разом з козаком Андрієм Мандрикою поручик С. Серков відшмагав канчуком, оселився у Соکیلській у 1750-х рр. [2, с. 287], на 1766 р. С. Митлаш проживав у сусідній із Соکیلською Бригадирівці Самарської паланки [17, арк. 108], а у 1769 – переселився у с. Курилівку, центральне поселення Протовчанської паланки [8, арк. 9]. А. Мандрика у 1761 р. вже мешкав на власному зимівнику [14, арк. 433 зв.]. Учасник конфлікту 1763 р. одружений козак Степан Муштапа і на 1771 р. продовжував жити у Соکیلській [9, 285 зв.], в той час як Самійло Заредутний вже на 1766 р. мешкав у сусідньому з Соکیلською с. Бригадирівці Самарської паланки [17, арк. 117]. Тобто, населення не було сталим, і відповідно, відношення до військових ніяк не могло бути

незмінним. Вивчення мобільності населення слободи Сокільської, і зокрема, учасників конфліктів дозволяє глибше розглянути саму повсякденну взаємодію і є важливим для вивчення слобідського життя загалом.

Важливим є те, що документи про конфлікт у Сокільській 1763 р. фіксують і неконфліктні повсякденні взаємини російських військових та мешканців слободи, наприклад, спільний відпочинок у шинку, спілкування в гостях. На тлі цього джерелом конфлікту стає крадіжка – неординарний випадок, і це дає підстави стверджувати про побутування сусідських повсякденних взаємин. Такі деталі, як крадіжка кожуха, «напой» у шинку, кривдження жінок надають конфліктові побутового характеру. Помірні «ссоры» цілком вписуються у сусідські повсякденні взаємини та підтверджують саме їх сусідський характер. Отже, напружені відносини не були правилом. Також цей конфлікт показує наявність двох спільнот у локальній (тобто, територіальній) спільноті – козацько-посполитої і російських військових – та яскраво виявляє їх самосвідомість.

Вивчення повсякденної взаємодії російських вояків та запорозького козацтва дає цінний матеріал для історичної імагології. На основі розглянутих епізодів ще зарано робити широкі висновки та узагальнення, однозначно виводити образи «свого», «ворога», «іншого» або «чужого». Ситуація ускладнюється загальною малорозробленістю потестарної імагології й специфікою суспільства Кордону.

Проте спробуємо визначити особливості вищезазначених моделей сприйняття етностереотипів. На думку українського філософа Ю. Ємець-Доброносолової, «Чужий» започатковується не в зіткненні (як, здається, мало б бути), а постає як невід’ємний елемент самої дійсності, від якого залежить сприйняття цієї дійсності. «Чужість» постає передусім елементом дійсності, в якій існує людина або спільнота, однак чужість не є абсолютним означуванням – вона здатна «розтріскуватися». Чужий постає лише в певній дійсності, яка розгортається як подія [10, с. 22]. Ю. Кристева виділяє такі промовисті моменти у сприйнятті Чужого: 1) чужість часто постає ликом насильства, 2) чужинця сприймають краще, якщо знають, що він має від’їхати. Російський дослідник Л. Гудков зазначає, що Чужий є своєрідною проміжною ланкою між Ворогом та Іншим, і саме Чужий визначає межі порозуміння [10, с. 26]. Тобто, ці образи чітко вибудовуються у ряд «свій» – «інший» – «чужий» – «ворог». Образ Чужого «дооформлюється» у конкретній реальній події, причому наслідком взаємодії може бути як «розтріскування», що робить з Чужого Іншого, так і загострення, з якого Чужий перетвориться на явного Ворога. Відтак, очевидно, що у взаємосприйнятті могли побутувати майже всі образи (правильніше сказати – означувальні кліше на позначення не-самих-

себе). Отже, одним із завдань є визначити панівний спосіб сприйняття, дискурс російського військового для запорожця (у повсякденних взаєминах) і навпаки.

Наразі можна висунути кілька спостережень. Сусідський характер взаємин, з притаманними йому неодмінними «помірними «ссорами», і відповідно, замиреннями, гостювання (та ще й запрошення від самих мешканців) свідчить про сприйняття росіян як Інших. Загальне невдоволення російською військовою присутністю вже на підсвідомому рівні передбачало «чужість», але обмежений час перебування окремо взятого вояка в залозі (2–3 роки) пом'якшував цей образ до рівня Іншого. У випадку насилля – крадіжка, бійка – Інший став вав Чужим.

Продовжуючи думку, треба сказати і про сприйняття росіянами мешканців слобід Війська Запорозького Низового. Користуючись низкою означень від «свого» до «ворога», можна так само відзначити побутування різних типів цих образів. Для мешканців Сокільської до розглянутого конфлікту з кожухом І. Яковлев був «своїм Іншим». Але треба врахувати, що капрал був причетний до різних крадіжок, у тому числі й у викраденні коней солдатами інших залог [6, арк. 5, 7]. Незважаючи на екстериторіальність росіян на теренах Війська та непідвладність їх січовій адміністрації, здійснені ними злочини відкривалися, і рано чи пізно каралися. Так було, наприклад, зі згадуваним поручиком С. Серковим, підпоручиком Старосамарського ретраншементу Брутковим, якого у 1767 р. було розжалувано у солдати [11, с. 163]. Невикритий злодій навряд чи міг почувати себе впевнено серед чисельно переважаючого населення слободи. І тому росіянин внутрішньо більше усвідомлював себе як Чужого, аніж як Іншого. Утім, самосприйняття російських військових у кількісно багаторазово переважаючій спільноті цілком закономірно буде хилитися в бік «чужості», аніж «іншості», і без прихованої провини. Проте це лише версія, яка потребує подальшої розробки.

Саме образ «свого Іншого», як можемо бачити, став провідним у повсякденному сприйнятті мешканцями російських військових, і конфлікти не були основним різновидом взаємодії. Особливості розглянутих епізодів взаємодії дають підстави визначити повсякденні взаємини запорозького козацтва та російських військових як сусідські. Актуальним дослідницьким завданням залишається дослідження взаємин запорожців із ще однією складовою зовнішньої військової присутності – лівобережним козацтвом.

Бібліографічні посилання

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі. – К., 1998. – Т. 1.
2. Архів Коша Нової Запорозької Січі. – К., 2003. – Т. 3.

3. Архів Коша Нової Запорозької Січі [мікрофільм] // Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 229, оп. 1, спр. 35.
4. Там само. – Спр. 40.
5. Там само. – Спр. 135
6. Там само. – Спр. 150.
7. Там само. – Спр. 181.
8. Там само. – Спр. 238.
9. Там само. – Спр. 279.
10. *Ємець-Доброносова, Ю.* Дійсність Чужого / Ю. Ємець-Доброносова // Критика. – 2007. – № 10. – С. 22–27.
11. *Репан О. А.* Взаємини гарнізону Старосамарського ретраншементу з місцевим населенням: коні та навколо них / О. А. Репан // Запорозька Січ і українське козацтво: зб. наук. пр. – К., 2013. – С. 157–163.
12. *Репан О. А.* Комісії у Старосамарському ретраншементі як складова взаємодії російських військових та Коша (1750-1760 рр.) / О. А. Репан // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. – Д., 2012. – Вип. 10. – С. 14–22.
13. *Репан О. А.* Одиноківка-Одимківка у взаєминах населення та гарнізону Старосамарського ретраншементу / О. А. Репан // Січеславський альманах. – Д., 2011. – Вип. 6. – С. 94–98.
14. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф. 51: Генеральна військова канцелярія, оп. 3, спр. 9333.
15. ЦДІАК України. – Ф. 59 : Київська губернська канцелярія, оп. 1, спр. 1377.
16. ЦДІАК України. – Ф. 59 : Київська губернська канцелярія, оп. 1, спр. 2899.
17. ЦДІАК України. – Ф. 127 : Київська духовна консисторія, оп. 1017, спр. 9.
18. *Шпитальов Г. Г.* Запорозьке військо в російсько-турецькій війні 1735–1739 рр. / Г. Г. Шпитальов. – Запоріжжя, 2002.
19. *Эварницкий Д. И.* Источники для истории запорожских казаков / Д. И. Эварницкий. – Владимир, 1903. – Т. 2.

Надійшла до редколегії 15.04.2014

УДК 94(477)«18»

Д. В. Шаталов

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

РЕАКЦІЯ СЛОБІДСЬКОГО КОЗАЦТВА НА СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЗМІНИ СЕРЕДИНИ XVIII ст.

На основі матеріалів Уложеної комісії 1767 р. робиться спроба визначити реакцію населення Слобідсько-Української губернії на втрату козацького устрою. Автор робить висновок про відсутність гострої реак-